

Pleeg geen moord (Het zesde gebod)

Voorganger: Ds. Jurjen Zeilstra

Lezingen:

1^e schriftlezing: Exodus 20, 1-17

2^e schriftlezing: Genesis 4

3^e schriftlezing: Matteüs 5, 21-26

Inleiding

Op de eerste tafel van de decaloog staat de relatie met God centraal. De tweede helft van de Tien Geboden gaat over de intermenselijke verhoudingen. De eerste menselijke ontmoeting in de bijbel heeft een dodelijke afloop. Het is toevallig dat Kaïn Abel doodt. Het had ook andersom kunnen zijn. Zo beschouwd is in vrede samenleven de bijzondere situatie. De bijbel formuleert de minimale voorwaarde voor beschaving. Of is toch veel meer bedoeld en betekent 'Gij zult niet doden' ten diepste: 'Jij hebt er zorg voor te dragen dat ik kan leven' (Levinas).

Thema: Pleeg geen moord (Het zesde gebod)

Gemeente van Christus,

de Tien Geboden kunnen worden opgevat als typisch Joods. Immers in Exodus wordt het ontvangen van deze leefregels verbonden aan de openbaring Gods aan het volk Israël bij de Sinaï. Maar in de rechtsfilosofie komen veel van de gegeven voorschriften neer op een vorm van natuurrecht, herkenbaar in de grondregels van heel veel culturen en volken. Zo verstaan zijn de Tien Geboden een uiting van universeel recht, de basis van heel veel geschreven en ongeschreven rechtssystemen. De grote reformator Calvijn bijvoorbeeld, stelde de Decaloog gelijk aan het Natuurrecht en vond er een universele voedingsgrond voor het geweten in. Mensen worden onrustig, wanneer deze regels geschonden worden en terecht.¹ Dat is, vindt Calvijn, nog geen Godskennis, maar wel een aanzet daartoe.

Het zesde gebod is vaak verstaan als het verbod een ander om privé redenen te doden of te vermoorden. Het is op het eerste gehoor een minimale voorwaarde voor een beschaafde samenleving. Het leven zelf is heilig. We komen deze regel tegen in bijna alle culturen. Zonder de afspraak elkaar niet te doden is het onmogelijk elkaar te vertrouwen en is iedere menselijke samenwerking bij voorbaat tot mislukken gedoemd. Je kunt niet samenwerken als je voortdurend over je schouder moet kijken of er niet iemand op je nek springt om je dood te maken. Als iedereen elkaar zomaar mag vermoorden als hij of zij daar de neiging toe voelt, dan is de mens de mens een wolf.²

Natuurlijk zijn er in het jodendom

uitzonderingssituaties bekend van verdediging waarbij het wel degelijk is toegestaan te doden. Tijdens de oorlog en bij grove overtredingen van de wet, of in dwingende situaties van zelfverdediging, wordt doden, respectievelijk de doodstraf rechtvaardig gevonden. Soms wordt de straf zelfs verplicht gesteld. Daar zijn dan weer uitzonderingen op bij wat genoemd wordt 'onopzettelijk doden', dat wil zeggen per ongeluk. Ongelukken gebeuren. Voor onopzettelijke doodslagers waren er vrijsteden.³ Ook kon iemand die vreesde ter dood gebracht te worden, in een uiterste poging daaraan te ontkomen, een hoorn van het altaar in de tempel vastgrijpen.⁴ Wie het altaar voor God aanraakte was daarmee zelf heilig en mocht in principe niet gedood worden.⁵

Om het onderscheid aan te geven met vormen van doden die zijn toegestaan, is er in de Nieuwe Bijbel Vertaling voor gekozen het zesde gebod te vertalen als 'Pleeg geen moord'. Maar velen onder ons zijn nog gewend aan de oudere vertaling 'Gij zult niet doden'.⁶

Ondertussen worden wij in andere delen van de bijbel uitgenodigd het daar niet bij te laten! Doden, hoe afschuwelijk ook, kan dan onder bepaalde omstandigheden zijn toegestaan, je kunt begrip hebben voor zelfverdediging en oorlogssituaties, mensen doden is en blijft altijd een nederlaag. Blijkbaar was er geen andere oplossing. Maar hoeveel zwarte jongens in de Verenigde Staten zijn er waar de samenleving geen raad mee weet! Van de ter dood veroordeelden maken zij het hoogste percentage uit. Is dat altijd een persoonlijk falen van die jongens? Zit het kwaad in hun genen? Of faalt hier een cultuur? Veel sympathie is er in Nederland voor het juweliersechtpaar te Deurne dat werd overvallen en zich verdedigde. In plaats van haar man te laten mishandelen en de sierraden te overhandigen, schoot de vrouw de overvallers dood. Maar wat een tragiek, wanneer Marokkaanse jongens tussen twee culturen blijken in te vallen en zonder enige aansluiting op een geworteld waardesysteem in de kilte staan van een samenleving die hen niet wil. Zij voelen zich uitgekotst en dat worden ze ook. Wat een tragiek voor mensen met een winkel die van hun ambacht houden, maar die voortdurend moeten leven in angst. Zo moeten wij als samenleving structurele problemen niet willen oplossen. In de Verenigde Staten zien we duidelijk de

tragische gevolgen, wanneer de overheid niet in staat is het zesde gebod 'Gij zult niet doden' te vertalen in: Normale burgers behoren geen dodelijke vuurwapens te bezitten. Dodelijke schietpartijen en ernstige ongelukken met wapens komen regelmatig voor.

Ook het winnen van een oorlog door mensen te doden heeft eigenlijk niets nobels. Van die mythe moeten wij af. Zeker, het kan nodig zijn. Het doel heiligt in een oorlog nu eenmaal de middelen. Maar middelen zijn nooit neutraal. Waar je mee omgaat, daar wordt je mee besmet. De zaak waarvoor men vecht wordt er inhoudelijk niet beter van door met geweld te winnen. Het recht van de sterkste is een toevalsfactor geworden, niet langer een zaak van argumenten. Het is moeilijker de vrede te winnen dan de oorlog.

Maar is louter 'niet moorden' dan de essentie van het zesde gebod? Ik denk het niet. De diepere betekenis van dit deze heel kort geformuleerde leefregel is veel rijker. Hoe je het zesde gebod ook in het Nederlands vertaalt, je doet geen recht aan de intentie van het gebod wanneer je het laat bij het kale verbod om een ander opzettelijk het leven te beroven.

De Joods-Franse filosoof Emmanuel Levinas (1906-1995) vatte het gebod 'Gij zult niet doden' veel fundamenteeler op. Hij stelt vast dat het ten diepste hier over gaat dat een mens principieel altijd verantwoordelijk is voor de ander, de naaste.⁷ Geen vergissing, dit is in onze werkelijkheid geen voor de hand liggende vaststelling. Dat snapt de joodse Levinas heel goed. Zijn hele familie is in de Tweede Wereldoorlog vermoord. Hij voelt zich gedreven de positie van het jodendom dat aan de moord is ontsnapt ten opzichte van de Westerse cultuur opnieuw te definiëren. Dat Jodendom zegt: Wij hebben niet alleen het recht niet vermoord te worden. Wij hebben het recht om te leven. Wat betekent dit?

De mens die ons aanziet, roept ons met die blik tot onze bestemming. Wij mensen willen meestal best iets voor een ander doen. Maar we zijn geneigd daaraan bij voorbaat scherpe grenzen te stellen. Wij willen ruilen. 'Als jij dit voor mij doet, doe ik dat voor jou.' Allemaal begrijpelijk in de dagelijkse omgangsvormen van het bestaan en als vuistregel dan misschien niet verkeerd, maar dit is niet wat Levinas bedoelt. Hij wil dieper nadenken over waarachtige humaniteit. In ons Westers manipulerend denken staan wij zelf centraal.⁸ Wij zijn afgestemd op het beheersen, controleren, reguleren, manipuleren van de wereld om ons heen ten bate van onszelf. Wat zou er gebeuren als wij de belangen van de ander naast ons daaraan vooraf laten gaan? Jij bent wel degelijk de hoeder van je broeder en je zuster! Dus op de vraag 'Moet ik soms waken over mijn broeder?'⁹ is het antwoord volgens Levinas altijd een volmondig 'ja'.¹⁰

Natuurlijk zijn er omstandigheden waaronder dat moeilijk of zelfs onmogelijk kan zijn. Sterker nog, er zijn bijna geen omstandigheden waaronder dat niet moeilijk is. Wij hebben er heel veel moeite mee onze verantwoordelijkheid te onderscheiden als er wrakke schepen vol vluchtelingen uit Iritrea kapseizen op de Middellandse Zee. Wij weten geen raad met de burgeroorlog in Syrië. Wij snappen niet wat mensen in Oekraïne beweegt. Wij kunnen toch niet met alle problemen van de hele wereld op onze nek gaan lopen? Wij kunnen niet de hele wereld naar Nederland halen. Dat kan ook niet. Maar dat is het punt niet. Deze bezwaren die je veel hoort en die iedereen kan begrijpen zijn gefundeerd in ons bestaan zoals dat nu eenmaal is. Maar het appèl dat Levinas bedoelt, gaat daaraan vooraf.¹¹ Zijn betoog de ander volstrekt serieus te nemen en te blijven nemen, ook al leven wij in een manipulatieve zijns wereld, is te verstaan als een pleidooi voor een nieuw verstaan van het zesde gebod. 'Gij zult niet doden' betekent dan: 'Jij hebt te zorgen dat ik ruimte heb om te leven.' Er zijn immers duizenden manieren om een ander te doden. Dat hoeft niet per se met een wapen, een revolver of een zwaard. Dat kan ook door negeren, door pesten, door iemand het licht in de ogen niet te gunnen, door iemand veilige levensruimte te ontfemen. Het gebeurt ook door het feit dat een land tientallen jaren lang wordt geregeerd door een maffiose bende, eenvoudigweg te negeren.

Mijn medemens doorbreekt mijn isolement. Het Westers zelfgenoegzaam koesteren van het autonome 'ik' dat zich centrum van de wereld waant, wordt ter discussie gesteld. De ander kijkt mij aan. Aan mij wordt iets gevraagd. De ander wil serieus genomen worden. De ander maakt aanspraak op levensruimte en dat kost mij iets.

Het is dus de opdracht een gezicht te ontdekken dat mij aanziet, ook in het anonieme lijden. De opmerkzaamheid om in de massaliteit van het verdriet een mens te herkennen die een appèl op mij doet. Als je zegt, 'nou... dat gaat wel ver,' dan moet ik je zeggen: 'Dat hebt je goed gehoord.' Hier wordt jij mede-verantwoordelijk gesteld voor de hele mensheid, ja de hele schepping. Ik weet natuurlijk en dat weet Levinas ook, dat wij de hele wereld niet op onze nek kunnen nemen. En toch stelt hij het opzettelijk zo voor dat het primaire appèl op mij gedaan door de ander die mij aanziet voorop staat, voorafgaat aan... alles. De hele werkelijkheid die mij omringt, komt plotsklaps in een ander licht te staan, als ik mij niet onttrek aan de blik, aan het gelaat van de mens naast mij. Het vreselijke van de concentratiekampen is dat de kampbewakers juist dit hebben geweigerd. Zij hebben geweigerd hun slachtoffers aan te kijken als mensen. U kent het gevolg. Alleen zo konden zij moorden zonder ophouden. Zo konden zij niet meer stoppen met doden. Zo hielden zij zelf op mens te zijn. Zij werden

moordmachines.

We stelden vast dat Levinas hoge eisen stelt aan mij, aan u, aan zichzelf. Hij is in goed gezelschap. Als Jezus van Nazareth met zijn leerlingen spreekt over het zesde gebod, is ook hij niet bang om hen 'te overvragen'. Zelfs persoonlijke woede en schelden worden door Jezus onder dit gebod gerekend. Jij, zo meent hij, zult op een blokkade stuiten, op weg naar God. '...laat je gave dan bij het altaar achter; ga je eerst met die ander verzoenen en kom daarna je offer brengen...' Ik heb me wel eens afgevraagd, zou Jezus niet weten hoe ingewikkeld het leven soms is? Ik ken de bezwaren. Ik ga er niet omheen draaien. Meestal lukt ons dit niet. De ethiek van de Bergrede is ons meestal te hoog gegrepen. '...dorstig en hard deze grond.' En toch, soms dan gebeurt het: Twee mensen wenden zich naar elkaar toe. Zij duiden elkaar hun fouten niet langer euvel, zij openen zich en zijn tot vergeven bereid. Dan is het 'als een glimp van de zon, een groene twijg in de winter... zo is het koninkrijk Gods.'¹²

Lev Tolstoj (1828-1910), de Russische profeet van de Bergrede, laat zijn roman *Opstanding* uitlopen op een ontdekking door de hoofdpersoon van de betekenis van de woorden van Jezus in de Bergrede. Als zijn geest er rijp voor is, treft het hem ineens dat het in de woorden van Jezus niet gaat om opgeschroefde en onuitvoerbare eisen, maar, zegt Tolstoj, om 'simpele, duidelijke en praktisch uitvoerbare voorschriften.' Ik citeer:

Hij haalde al het lelijke in ons leven voor de geest, en levendig stelde hij zich voor, hoe dat leven zou kunnen zijn, als mensen werden opgevoed volgens deze beginselen; en een in lang niet gevoelde verrukking

maakte zich van zijn ziel meester. Het was hem alsof hij na lange marteling en kwelling eensklaps de rust en de vrijheid had gevonden.

De gehele nacht bleef hij wakker en zoals dat gaat met talloos velen die het Evangelie lezen had hij nu voor de eerste maal bij het lezen de al zo vaak gelezen woorden begrepen in hun volle betekenis, waar hij tot dusver overheen had gelezen. Zoals een spons het water opzuigt, zo verzadigde hij zich met het noodzakelijke, belangrijke en verheugende dat dit boek hem onthulde. En alles wist hij las kwam hem bekend voor, leek hem te bevestigen en bewust te maken hetgeen hij voorheen reeds lang had geweten, maar zich niet ten volle had bewust gemaakt en niet had geloofd. Maar nu zag hij de waarheid en geloofde erin.

Amen.

Uitzending en zegen

Als u vanhier gaat, besef het gezegende mensen te zijn, wij hebben ons leven ontvangen als een kostbaar geschenk. Maar dat geldt niet alleen voor onszelf. Dat geldt ook voor allen om ons heen. Tegelijk met het leven ontvangen wij de opdracht tot zorg voor elkaar. Wie daar 'ja' op zegt, wordt zelf een bron van zegen.

De genade van Jezus Christus,
de liefde van God,
de gemeenschap van de heilige Geest is met u allen.

Noten

¹Cf. Calvijn, J., *Institutie ofte Onderwijsinghe in de Christelijke Religie*, Doesburg 1889, II.8.1: 'Wijders dese selvighe dingen die wy uyt de twee tafelen der Wet moeten leeren, worden ons eenighsins gheleert door die inwendige Wet, dewelcke ghelijck boven geseyt is, in de herten van alle menschen in-geschreven en gelijk als in-ghedrukt is. Want onse consciency en laet ons niet toe eenen eeuwigen slaep te slapen sonder ghevoel, maer sy is ons inwendighj een ghetuyghe en vermaenster van 't geen wy Gode schuldigh zijn, en stelt ons het onderscheydt tussechen goed en quaedt voor ooghen, en beschuldighet ons alsoo wanneer wy van onsen schuldighen plicht afwijcken.'

²'Homo homini lupus est' voor het eerst aangetroffen bij Plautus, *Asinaria*. Uitgewerkt in Thomas Hobbes, *De Cive*, 1651.

³Cf. Numeri 35, 9-15.

⁴Bijv. Joab in: 1 koningen 2,28.

⁵Exodus 29,37.

⁶Het moeilijke is de vertaling van het Hebreeuwse werkwoord 'rasjach' doden/moorden (i.t.t. meer neutrale 'katal', doden/ombrengen). Het woord 'rasjach' betekent echter niet moorden in onze zin van het woord, want het kan ook onopzettelijk doden betekenen (cf. Deuteronomium 4,41ff.). Cf. Childs, B.S., *Exodus, a Commentary*, London 1982, 419-421.

⁷Levinas, E., *Het menselijk gelaat*, vert. A. Peperzak, Bilthoven 1971. Cf. 'Jij die mij aanziet', France Guwy in gesprek met Emmanuel Levinas, tv-programma, IKON 1986.

⁸Cf. het bekende axioma van R. Descartes, Cogito ergo sum.

⁹Genesis 4,9.

¹⁰Levinas, E., *God, de dood en de tijd*, Baarn 1996, 312.

¹¹Moeilijker geformuleerd: De ethiek gaat in het denken van Levinas aan de ontologie vooraf.

¹²Lied 321:2.

Figuur 1: Lev Tolstoj, Repin, 1901, Russisch Museum, St. Petersburg